

Bernardeta Iwańska-Cieślik

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Bydgoszcz, Polska

biwanska@ukw.edu.pl

 0000-0003-1841-6162

Echa wydarzeń włocławskiego 1905 roku na łamach „Kuriera Warszawskiego”

Echoes of the Włocławek events of 1905 in the „Kurier Warszawski”

Abstrakt: W guberni warszawskiej Włocławek był drugim co do wielkości miastem po Warszawie. Dostrzegalne były bliskie powiązania między wydawcami i publicystami obu tych ośrodków. Jednym z tytułów prasowych najczęściej kolportowanych przez włocławskich rozprowadzających był „Kurier Warszawski”. Wydarzenia, które miały miejsce we Włocławku w 1905 roku, znajdowały odzwierciedlenie na łamach warszawskiej prasy, choć relacje ograniczały się do najważniejszych incydentów. Jednocześnie mieszkańcy Włocławka korzystali z tego poczytnego dziennika do publikowania ogłoszeń i anonsów handlowych. Celem niniejszego opracowania było ustalenie, w jakim stopniu wydarzenia z początkowego okresu rewolucji 1905–1907, w tym strajk szkolny, były relacjonowane w „Kurierze Warszawskim” oraz jak w tym kontekście kształtował się obraz miasta. Przeprowadzono analizę porównawczą z wykorzystaniem trzech źródeł z 1905 roku: „Kuriera Warszawskiego”, „Ech Płockich i Włocławskich” oraz „Dziennika Chicagoskiego”. Relacje z Włocławka ukazały się w 197 regularnych numerach i porannych dodatkach „Kuriera Warszawskiego”, a także w 98 numerach regularnych i 8 dodatkowych wydaniach amerykańskiego „Dziennika Chicagoskiego”. W warszawskiej gazecie najwięcej informacji publikowano w działach takich jak „Z miasta”, „Ze sportu”, „Rozporządzenia i ogłoszenia”, „Wypadki” oraz w ogłoszeniach drobnych. Co istotne, po strajku szkolnym bardziej szczegółowo zaczęto relacjonować wydarzenia takie jak sierpniowe regaty.

Słowa kluczowe: „Kurier Warszawski” – Włocławek – rewolucja 1905–1907 – strajk szkolny

Keywords: „Kurier Warszawski” – Włocławek – revolution 1905–1907 – school strike

Wprowadzenie

W 1903 r. w *Encyklopedii powszechnej z ilustracjami i mapami* Samuela Orgelbranda Włocławek zaprezentowano następująco:

Na przedmieściu Zazamcze, wzdłuż brzegów Wisły, oprócz kilku gmachów publicznych, mieści się okazały magazyn solny, wielka fabryka cykorii Bohma, fabryka narzędzi rolniczych, wielka cegielnia; oprócz tego posiada W. browar, fabrykę celulozy i kilka innych zakładów przemysłowych. Dalej na Powiślu znajduje się 30 magazynów zbożowych. Na Wiśle stoi od r. 1865 piękny most na łyżwach żelaznych, który znacznie ułatwia stosunki handlowe miasta i jego okolicy. Z zakładów naukowych posiada W. seminarium diecezjalne i szkołę handlową siedmioklasową; jest rezydencją biskupa diecezji kujawsko-kaliskiej [...]. Liczba mieszkańców miasta wynosi 23000¹.

Temu przychylnemu obrazowi rozwijającego się prowincjonalnego miasta można przeciwstawić tekst Włocławiaka, który w sposób szyderczy i przesmiewczy wyliczał wady Włocławka w 1905 r., a to że Wisła jest brudna przez odpady z produkcji celulozy, a to że brak parków oraz że wstęp do lasów jest odpłatny².

Włocławek już w 1906 r. zajmował powierzchnię 13,46 km² i miał 28 478 mieszkańców. W tym samym czasie stołeczną Warszawę zamieszkiwało 746 513 osób. Włocławek był w Królestwie Polskim dopiero na 12 miejscu pod względem zaludnienia, a w Guberni Warszawskiej już na drugim³. Nie dziwi więc fakt, że zwracano się w stronę stolicy, aby w tamtejszych periodykach zamieszczać bieżącą informację na temat lokalnych wydarzeń. Ze względu na usytuowanie nad brzegiem Wisły oraz poprowadzenie torów linii kolei warszawsko-bydgoskiej miasto szybko rozwijało się pod względem przemysłowym i społecznym⁴.

Źródła informacji o wydarzeniach z roku 1905 r. we Włocławku, to przede wszystkim ustalenia oparte na dokumentach przechowywanych w Archiwum Akt Dawnych w Warszawie oraz Archiwum Państwowym we Włocławku. Warte przytoczenia są opracowania Zbigniewa Karpusa i Marii Gruszczyńskiej

1 S. Orgelbranda *Encyklopedia powszechna z ilustracjami i mapami*, t. 15, Warszawa 1903, s. 412.

2 Włocławiak, *Włocławek na początku XX wieku*, „Echa Płockie i Włocławskie” (dalej: EPiW) 1905, nr 89, s. 2.

3 W. Załęski, *Z statystyki porównawczej Królestwa Polskiego. Ludność i rolnictwo*, Warszawa 1908, s. 16.

4 Zob. T. Dziński, *Przemysł włocławski w latach 1870–1918. Gospodarcze i społeczne aspekty industrializacji*, Toruń 2004; W. Wróblewski, *Podłoże społeczno-ekonomiczne strajków 1905 roku we Włocławku*, „Debiuty Naukowe WSHE – HISTORIA” 1999, t. 2, s. 97–117.

z Marianem Pawlakiem. Stały się one fundamentem dalszych rozważań i inspiracją dla autorów kolejnych artykułów⁵. Na temat nastrojów panujących w fabrykach włocławskich wiadomo z doniesień naczelnika powiatu, właścicieli fabryk, inspektorów fabrycznych czy gubernatora, opublikowanych w materiałach źródłowych⁶.

Oczywiście, prasy nie można traktować jako jedyne źródła danych o wydarzeniach tamtego okresu. Jednakże wymieniony w tytule warszawski dziennik zawiera informacje, które posłużą do nakreślenia bardziej szczegółowego obrazu miasta. Analiza wiadomości, jakie w ówczesnych warunkach politycznych mogły zostać zaprezentowane w 1905 r. na łamach dziennika, jest celem niniejszego opracowania. Podstawę źródłową stanowi przede wszystkim „Kurier Warszawski”, a w celu szerszego opisanie wybranych wydarzeń posłużono się pismem „Echa Płockie i Włocławskie” (1905) oraz marginalnie przedstawiono dane z „Dziennika Chicagowskiego” (1905).

Włocławscy księgarze i handlarze prasą mieli w swojej ofercie między innymi „Kurier Warszawski”. Jednym z pierwszych jego kantorów na prowincji był ten we Włocławku w sklepie Markusa Lewińskiego⁷. Dziennik został odnotowany w reklamie Księgarni Powszechnej (zał. 1910), w której wymieniono jeszcze „Naród – Wiadomości Codzienne” (Warszawa), „Dziennik Powszechny” (Warszawa), „Gazetę Warszawską” (Warszawa), „Kurier Warszawski” (Warszawa), „Polaka-Katolika” (Warszawa), „Dziennik Kujawski” (Włocławek)⁸.

„Kurier Warszawski”, założony przez Brunona Kicińskiego w 1821 r., ukazywał się do 1939 r. Profil tematyczny został określony w pierwszym numerze i miał obejmować kwestie dotyczące przede wszystkim Warszawy, w znacznie mniejszym stopniu wydarzeń z Królestwa Polskiego czy spraw imperium rosyjskiego i reszty świata. Był skierowany zarówno do przeciętnego czytelnika, jak i do tego bardziej wyrobionego. Dziennik wydawano w specyficznych warunkach politycznych, a na publikowane treści miały wpływ władze zaborcze.

5 Z. Karpus, *Rewolucja 1905–1907 r. we Włocławku i powiecie*, [w:] *Kujawy Wschodnie i Ziemia Dobrzyńska w dobie rewolucji 1905–1907 roku*, pod red. M. Wojciechowskiego, Włocławek 1987, s. 8–9; M. Gruszczyńska, M. Pawlak, *Strajk szkolny we Włocławku w 1905 r.*, [w:] *Kujawy Wschodnie i Ziemia Dobrzyńska w dobie rewolucji 1905–1907 roku*, dz. cyt., s. 25–44.

6 *Narastanie rewolucji w Królestwie Polskim 1900–1914*, oprac. H. Rappaport, Warszawa 1960, s. 88–89, 175–176, 178–181, 382–384, 391–392, 466–467, 529; *Źródła do dziejów klasy robotniczej na ziemiach polskich*, t. 3, *Królestwo Polskie i białostocka 1901–1914*, pod red. S. Kalańskiego, cz. 2, 1905, Warszawa 1971, s. 56–65, 73–74.

7 *Kurier Warszawski. Książka jubileuszowa ozdobiona 247 ilustracjami 1821–1896*, Warszawa 1896, s. 281.

8 *Pisma i gazety, godne czytania i poparcie, na które prenumeratę nadsyłać można do Księgarni Powszechnej we Włocławku*, [w:] „*Kalendarz Powszechny Ilustrowany na rok 1912*”, Włocławek [1911], s. 31.

Za redakcji Kicińskiego dominowały krótkie doniesienia o najważniejszych kwestiach społecznych, gospodarczych i kulturalnych⁹. Odpowiadał on także za całokształt dziennika. W omawianym 1905 r. na czele redakcji stał Jan Brzeziński, a wydawcami pisma byli Wacław Szymanowski jr. i Ferdynand Hoesick. Szczegółowy układ dziennika, a przede wszystkim warunki funkcjonowania periodyku w pierwszym roku rewolucji 1905–1907 zostały już omówione przez Zbigniewa Anculewicza¹⁰. Nakład w latach 1905–1906 wynosił odpowiednio 27 tys. i 25 tys., co znacznie ustępowało chociażby „Gońcowi Porannemu i Wieczornemu” (60 tys. i 25 tys.)¹¹. Ograniczenia cenzury publikowane na bieżąco w postaci ukazów, instrukcji czy informacji skierowanych do redakcji nie pozwalały na drukowanie tekstów negatywnie oceniających działania władz rosyjskich, komentowanie reform czy popieranie działań strajkujących robotników i młodzieży szkolnej. Pomimo tego redakcja dzięki nieformalnym kontaktom z cenzorami mogła niekiedy zamieszczać teksty opisujące bieżącą sytuację w Królestwie Polskim¹². Noty dotyczące Włocławka ukazywały się w najróżniejszych działach m.in. *Z miasta, Rozporządzenia i zawiadomienia, Osobiste* itd.

Punktem odniesienia do informacji zaprezentowanych w powyższych działach mogą być „Echa Płockie i Włocławskie”, które ukazywały się od końca 1904 r. do początku 1906 r. Ich redaktorem i wydawcą był Adam Grabowski¹³. Pismo wydawano dwa razy w tygodniu: w środy i w soboty. Współpracę jako członek redakcji, podjął włocławianin Józef Karasiński, który już wcześniej publikował „Echach Płockich i Łomżyńskich”. Na łamach „Ech...” wyróżniono rubrykę *Echa włocławskie* obejmującą od połowy do dwóch kolumn tekstu. Wiadomości nadsyłali: J. Karasiński, Wacław Alchimowicz i Jakub Ceranowicz¹⁴. Periodyk jednak nie spełniał oczekiwań włocławian i stanowił jedynie preludium do wydawania własnego dziennika¹⁵.

9 Z. Anculewicz, „*Kurier Warszawski*” w latach 1821–1868, Olsztyn 1997, s. 83, 85–86.

10 Tenże, *Świat i ziemia polskie w oczach redaktorów i współpracowników „Kuriera Warszawskiego” w latach 1868–1915*, Warszawa 2002, s. 136–137.

11 *Nakłady prasy w Warszawie w latach 1905–1906*, oprac. J. Myśliński, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1981, t. 20, s. 120.

12 M. Tobera, „*Wesołe gazetki*”. *Prasa satyryczno-humorystyczna w Królestwie Polskim w latach 1905–1914*, Warszawa–Łódź 1988, s. 34–40; tenże, *Cenzura prasy w Cesarstwie Rosyjskim na przełomie XIX i XX w.*, [w:] *Piśmiennictwo – systemy kontroli – obiegi alternatywne*, pod red. J. Kościeckiego i A. Brodzkiej, Warszawa 1992, s. 194–201; Z. Anculewicz, *Stosunek władz Królestwa Polskiego do „Kuriera Warszawskiego” w latach 1868–1915*, „*Studia Medioznawcze*” 2002, nr 2 (7), s. 112–113.

13 Grabowski Adam, „*Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny (encyklopedyczny) na rok 1905*”, Warszawa 1905, s. 77; M. Kucharska, *Grabowski Adam*, [w:] PSB, t. 8, Warszawa 1959–1960, s. 481; U.M. Morawska, *Drukarstwo płockie do roku 1918*, Płock 1984, s. 127.

14 T. Rojewski, *Ilustrowane Echa Włocławskie 1881–1918*, Włocławek 2018, s. 13.

15 W. Alchimowicz, *Jak powstała pierwsza gazeta na Kujawach*, dz.cyt., s. 103–104.

W celu zobrazowania, jaki ułamek wiadomości wędrował za ocean, a nie był poddany działaniom cenzury prewencyjnej, zaprezentowano zawartość „Dziennika Chicagoskiego” (Chicago, USA) Polonii amerykańskiej. Zaczął ukazywać się w 1890 r. jako tygodnik pt. „Polacy w Chicago”, jednak pod koniec roku zmieniono częstotliwość na dziennik. Ostatni numer wypuszczono 1971 r. Pierwszym redaktorem został Stanisław Sz wajkart, a wydawcą Spółka Wydawnictwa Polskiego związana ze Zgromadzeniem Pana Naszego Jezusa, z którego pochodzili księża założyciele: Wincenty Barzyński i Jan Radziejowski. Od początku istnienia podkreślano bezpartyjny profil periodyku, pomimo że jego charakter był polityczny i miał dostarczać informacji o i dla Polonii amerykańskiej¹⁶. Tutaj należy zasygnalizować zaskakującą obecność treści poświęconych Włocławkowi w tak odległym ośrodku, czemu warto przyjrzeć się bliżej w przyszłości.

Formalna analiza zgromadzonego materiału

Do analizy zawartości prasy pod kątem wiadomości na temat Włocławka wykorzystano 197 numerów „Kuriera Warszawskiego”, 98 numerów „Ech Płockich i Włocławskich” oraz osiem numerów „Dziennika Chicagoskiego” z 1905 r. Analizowane treści stanowiły teksty, których głównym tematem był Włocławek („Kurier Warszawski” 66, „Echa Płockie i Włocławskie” 563, „Dziennik Chicagowski” 2), a w przeważającej części jedynie fragmenty większych wypowiedzi, gdzie nazwa miasta pojawiała się przy okazji wydarzeń z terenu Królestwa Polskiego lub wystąpiła jego połączenie z wybranymi miejscowościami – z Warszawą, Ciechocinkiem czy Płockiem (odpowiednio 113, 12, 6). Przy analizie wzięto również pod uwagę opublikowane ogłoszenia, reklamy czy nekrologi (odpowiednio 65, 62, brak w „Dzienniku Chicagoskim”). „Echa Płockie i Włocławskie” dostarczają materiału uzupełniającego, lecz należy podkreślić, że brano tutaj głównie pod uwagę cykliczną rubrykę *Echa włocławskie*.

W „Kurierze Warszawskim” wskazane treści ukazały się w 197 numerach na 359 (numery połączone: 43–46, 119–120, 121–123, 231–232, 298–301, 307–308), co stanowi 55% wszystkich wydań. Wstępnie można stwierdzić, że omawiana miejscowość była stałym elementem pojawiającym się na łamach „Kuriera”, ponieważ teksty o niej ukazywały się przynajmniej w co drugim

16 R. Nir, *Szkice z dziejów Polonii*, Orchard Lake 1990, s. 19, 23; J. Szymański, *Parafia w Meriden i jej duszpasterze na łamach „Dziennika Chicagoskiego” w latach 1893–1920*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2020, t. 114, s. 388–390; K. Wasilewski, *Pamięć o powstaniu styczniowym na łamach prasy polonijnej w USA na przełomie XIX i XX w.*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2022, t. 25, s. 9–10.

numerze i wspomniano o niej przy okazji każdej ważniejszej informacji dotyczącej Guberni Warszawskiej. Z gatunków dziennikarskich w gazecie warszawskiej wyodrębniono przede wszystkim wzmianki, notatki, korespondencję z Włocławka, sprawozdania, relacje, przegląd prasy, nekrologi oraz pojedyncze artykuły czy odpowiedzi redakcji, a z form literackich: opowiadanie. Z kolei w „Echach Płockich i Włocławskich” odnotowano nieznacznie więcej artykułów czy listów do redakcji i jej odpowiedzi. W „Dzienniku Chicagskim” dominowała wzmianka i pojedynczy artykuł oraz cykl zatytułowany *Korespondencje*¹⁷.

Tabela 1. Intensywność zamieszczania treści na temat Włocławka w 1905 r.

1905	„Kurier Warszawski”	„Echa Płockie i Włocławskie”	„Dziennik Chicagowski”
styczeń	14	44	1
luty	21	52	2
marzec	26	68	2
kwiecień	24	66	–
maj	21	59	–
czerwiec	16	56	–
lipiec	27	45	1
sierpień	27	50	–
wrzesień	26	68	1
październik	19	38	1
listopad	8	49	–
grudzień	9	42	–

Źródło: opracowanie własne

Zastanowiono się również nad intensywnością zamieszczania tekstów w poszczególnych periodykach w 1905 r. Celem zestawienia było wskazanie miesięcy, w których najczęściej publikowano treści związane z Włocławkiem. Najwięcej treści ukazało się w marcu, lipcu i sierpniu, a najmniej w ostatnich miesiącach 1905 r. – listopadzie i grudniu. Możliwe, że było to związane zarówno z aktywnym przygotowaniem środowiska włocławskiego do wydawania własnej gazety, jak i ogłoszeniem przez cara ukazu październikowego, który teoretycznie znosił cenzurę przewencyjną, lecz nadal w tym czasie nie były

17 Podziału dokonano na podstawie: K. Wolny-Zmorzyński, A. Kaliszewski, W. Furman, *Gatunki dziennikarskie. Teoria, praktyka, język*, Warszawa 2009; K. Wolny-Zmorzyński i in., *Prasowe gatunki dziennikarskie*, Warszawa 2014.

jasne ograniczenia dla prasy codziennej¹⁸. W przypadku periodyku płocko-wrocławskiego nie zaobserwowano spadku liczby wiadomości. „Echa Płockie i Wrocławskie” przestały się ukazywać na początku 1906 r.¹⁹

Obraz Włocławka z 1905 r. na łamach „Kuriera Warszawskiego”

W celu przedstawienia wrocławskich treści występujących w dzienniku warszawskim należało przyjąć adekwatny podział tematyczny. Wzorcowy podział zawartości prasy codziennej został określony przez Irenę Tetelowską w *Kluczu kategoryzacyjnym obejmującym całość zawartości dzienników dla opisu typologicznego*²⁰, na bazie którego wzorował się Walery Pisarek i został zgrupowany w następujących działach tematycznych: I. Życie prywatne jednostki, II. Życie społeczne jednostki: 1. Problemy gospodarki narodowej, 2. Usługi socjalne i niematerialne, 3. Polityka i pokrewne, 4. Obyczajowość i prawo, 5. Sport i turystyka. Podział ten wielokrotnie jest przytaczany w najnowszych opracowaniach metodologicznych²¹. Przy analizie jakościowej wykorzystuje się także oprogramowanie analityczne *text mining*, w celu przeprowadzenia analizy najczęściej występujących tematów²². Jednakże w przypadku podziału treści, którego przedmiotem jest miejscowość, postanowiono wykorzystać wzór zastosowany przy analizie samego „Kuriera Warszawskiego”, którą przeprowadził w swojej pracy Z. Anculewicz²³. Autor wyodrębnił sześć kategorii tematycznych wraz z licznymi podkategoriami, a mianowicie: **obraz stosunków gospodarczych miasta** (podkategorie: przemysł i jego rozwój, ubezpieczenia społeczne, giełda, system bankowy, kasy oszczędnościowo-pożyczkowe, instytucje

18 W. Alchimowicz, *Jak powstała pierwsza gazeta na Kujawach*, [w:] *Kujawianin*. „Kalendarz braci Piotrowskich”, Włocławek 1928, s. 103–104.

19 A. Notkowski, *Z dziejów prasy polskiej na Kujawach wschodnich do 1918 r.*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1971, t. 10, nr 3, s. 322; C. Gutry, *Z historii czasopiśmiennictwa płockich*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1970, t. 9, nr 1, s. 123.

20 I. Tetelowska, *Zasady kategoryzacji zawartości dzienników*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1965, nr 3, s. 34.

21 W. Pisarek, *Analiza zawartości prasy*, Kraków 1983, s. 105–106; R. Kowalczyk, *Metodologiczne podstawy badania zawartości prasy lokalnej*, „Przegląd Politologiczny” 2012, nr 1, s. 161; O. Dąbrowska-Cendrowska, *Recepcja podręcznika „Analiza zawartości prasy” w kręgach badaczy mediów, czyli zaraźliwa metoda badawcza*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2019, t. 62, nr 2 (238), s. 117–127; M. Lisowska-Magdziarz, P. Planeta, *Analiza zawartości oraz inne techniki badania treści medialnych na łamach „Zeszytów Prasoznawczych”*, [w:] *Zeszyty Prasoznawcze. Analiza zawartości (1957–2012)*, pod red. M. Kawki, R. Filasa i P. Planety, Kraków 2016, s. 161–189.

22 M. Klęk, P. Planeta, *Kwestia polska na łamach „New York Times” w latach 1863–1921*, „Naukowy Przegląd Dziennikarski” 2021, nr 4 (40), s. 22–81.

23 Z. Anculewicz, *Świat i ziemie polskie w oczach redaktorów i współpracowników „Kuriera Warszawskiego” w latach 1868–1915*, Warszawa 2020, s. 89, 615, 972.

lombardowe, wystawy przemysłowe, rolnictwa i inne, restauracje, kawiarnie, cukiernie, handel, organizacje i stowarzyszenia kupców, handlowców i instytucji o charakterze gospodarczym, infrastruktura miasta, komunikacja, transport, hotele, praca i nowe miejsca pracy, warunki bytowe pracowników, technika i wynalazki), **sytuacja społeczno-polityczna** (podkategorie: wizyty władz zaborczych, wizyty głów państw, działalność władz zaborczych, opór wobec zaborcy, obchody 1 Maja, upamiętnianie ważnych wydarzeń z polskiej historii, działalność stowarzyszeń i towarzystw społecznych, antysemityzm, rewolucja 1905–1907, wybory do Dumy i Rady Państwa), **nauka, oświata i kultura** (nauka i szkolnictwo wyższe, kongresy, archiwa, poszczególne uczelnie, instytucje naukowe, kształcenie i doskonalenie zawodowe, materiały i środki dydaktyczne oraz warunki nauczania, kultura i sztuka, literatura, czytelnie i biblioteki, teatry, teatrzyki i kabarety, życie muzyczne i koncerty, muzea, plastyka, wystawy malarstwa, inne przejawy życia kulturalnego, rynek prasowy), **życie religijne** (podkategorie: msze św. i nabożeństwa, Boże Narodzenie, uroczystość Trzech Króli, kwesty, Wielkanoc, pierwsze komunie, Zielone Świątki, procesja Bożego Ciała, dzień św. Jana, pielgrzymki, Święto Zmarłych i Zadzuszki, budownictwo sakralne), **ochrona zdrowia** (podkategorie: lekarze i pacjenci, szpitale, stacja pogotowia ratunkowego, epidemie cholery, tyfusu, szkarlatyny, ospy, higiena, profilaktyka i porady), **życie codzienne** (podkategorie: miasto i jego historia, stosunki obyczajowe i kronika towarzyska, małżeństwo i rodzina, zabawy, maskarady, bale zwykłe i kostiumowe, wieczory tańczące, rauty, śniadanie wielkanocne, śmigus-dyngus, konkursy piękności, polowania, wyścigi konne, sport i turystyka, urlopy, wakacje i formy spędzania wolnego czasu, służba przeciwpożarowa, bieda, głód, żebrani, klęski żywiołowe i wypadki losowe, anomalie pogodowe, kronika sądowa, kącik poradniczy, reklamy i ogłoszenia, nekrologi). Podział tematyczny został podyktowany materiałem zgromadzonym z „Kuriera Warszawskiego” w latach 1868–1915 i jest adekwatny także do numerów z 1905 r., będących przedmiotem prowadzonego badania. Tym samym wiadomości, wzmianki, sprawozdania i relacje z regat warszawskich zostaną odnotowane w dziale *Życie codzienne*. Tam również znajdą się kwestie dotyczące straży pożarnej czy reklamy i ogłoszenia.

Włocławek w omawianym roku był 26 razy mniejszy od miasta stołecznego i nie wszystkie wyszczególnione podkategorie z prowincjonalnego ośrodka były zaznaczone w popularnym periodyku. W tym celu, w trakcie analizy treściowej przy poszczególnych tematach główną oś będzie stanowił „Kurier Warszawski”, a do wybranych wydarzeń zostanie przytoczona informacja z „Ech Płockich i Włocławskich” w celu ich uszczegółowienia. Skromnym uzupełnieniem będą teksty z „Dziennika Chicagoskiego”.

Tabela 2. Podział treściowy zawartości trzech wybranych periodyków

Podział treściowy	„Kurier Warszawski”	„Echa Płockie i Włocławskie”	„Dziennik Chicagoski”
Sytuacja gospodarcza miasta	61	143	2
Sytuacja społeczno-polityczna	27	95	2
Nauka, oświata i kultura	34	128	1
Życie religijne	23	48	2
Ochrona zdrowia	12	23	2
Życie codzienne	92	211	–

Źródło: opracowanie własne (Suma nie jest tożsama z wynikami z tab. 1, ponieważ niektóre teksty zostały przypisane do dwóch kategorii tematycznych, zwłaszcza te dotyczące walki młodzieży o język polski w szkołach)

W „Kurierze Warszawskim” dominują treści dotyczące życia codziennego we Włocławku (92; co stanowi 37% całości), przeważającą część stanowią teksty poświęcone Włocławskiemu Towarzystwu Wioślarskiemu i regatom warszawskim, ogłoszenia oraz nekrologii. Następnym najliczniejszym działem były opisy sytuacji gospodarczej miasta i tu przeważnie wspomniano kwestie transportu, infrastruktury i wprowadzenia telefonów. Sprawy poświęcone sytuacji polityczno-społecznej znalazły się na czwartej pozycji i stanowiły jedynie 11% wszystkich tekstów dotyczących Włocławka. Najmniej licznym działem były kwestie zdrowotne, które przeważnie zawierały informacje na temat powoli szerzącej się epidemii cholery (12; jak wyżej 5%). Jak można zauważyć udział procentowy poszczególnych tematów w „Echach Płockich i Włocławskich” jest podobny do „Kuriera Warszawskiego”, jednakże w prowincjonalnym periodyku większy był udział treści poświęconych sprawom społeczno-politycznym czy szkolnictwa, które zamieszczono w dziale *Nauka, oświata i kultura*.

W kategorii tematycznej **sytuacja gospodarcza miasta** (61; jak wyżej 25%) w warszawskim dzienniku odnotowano wiadomości na temat transportu kolejowego i rzeczno. W 1862 r. oddano do użytku odnogę Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej: Drogę Żelazną Warszawsko-Bydgoską, która przebiegała przez Włocławek i stanowiła kluczowy element łączący zabory rosyjski i pruski²⁴. Stacja była wymieniana przy okazji prezentacji rozkładu jazdy²⁵, przeładunku

24 M. Wilczek-Karczeńska, *Rozwój kolei żelaznych na ziemiach polskich w ujęciu historyczno-prawnym*, „Kwartalnik Antymonopolowy i Regulacyjny” 2015, nr 1 (4), s. 102–105.

25 *Kolej Warszawsko-Wiedeńska*, KW 1905, nr 105, s. 12; *Dyrekcja Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej*, KW 1905, nr 139, s. 17; *Rozkład*, KW 1905, nr 291, s. 12.

towarów²⁶, a przede wszystkim wypadków, mających miejsce na kolei, np. pracownik magazynu towarowego Bronisław Matuszewski (28 kwietnia/11 maja) spadł z mostku na szyny²⁷, a zwrotniczy Jakub Figura (6/19 sierpnia) zranił się tarczą wagonową²⁸. Również na kolei został napadnięty Walenty Błasiak (2/15 września)²⁹.

Ze względu na skromne informacje na temat transportu kolejowego we Włocławku bardzo cenne są dane, dotyczące rozmów o poprowadzeniu tzw. kolejki „kujawskiej” (kolej wąskotorowa); jej stacją początkową miał być właśnie Włocławek, a końcową Piotrków Kujawski (stacje: Wieniec, Brześć Kujawski, Osięciny i Lubraniec). Na łamach „Kuriera Warszawskiego” były relacjonowane pierwsze spotkania inicjatorów projektu: ziemian i właścicieli fabryk na Kujawach, a także włocławskich kupców. Już 20 lipca/2 sierpnia 1905 r. było wiadomo, że podanie komitetu zostało rozpatrzone pozytywnie. Włocławek był reprezentowany przez sekretarza inż. Antoniego Olszakowskiego oraz Leona Bojańczyka. Na pierwsze spotkanie organizacyjne w październiku przybyło 40 osób, które podjęły się omówienia szczegółów budowy i finansowania nowej kolejki. Początkowo zakładano, że będzie to kolejka elektryczna, jednak później zdecydowano się na parowozy³⁰. Ostatecznie pierwszy odcinek z cukrowni w Brześciu Kujawskim do Włocławka został oddany w 1908 r.³¹, a sama kolejka funkcjonowała do 1978 r. Równie często o nowym transporcie towarowo-pasażerskim informowano w „Echach Płockich i Włocławskich”³².

Włocławek był także ważnym punktem w żegludze rzecznej między Warszawą a Toruniem. Cumowały tutaj parostatki Maurycego Fajansa oraz informowano o kursach świątecznych i nocnych³³. Z kolei w periodyku płocko-wło-

26 *Rozporządzenia i zawiadomienia. Przewóz wołów*, KW 1905, nr 180, s. 7; *Cukier*, KW: dodatek poranny 1905, nr 182, s. 6; *Na kolejach*, KW 1905, nr 218, s. 5; *Rozporządzenia i zawiadomienia. Licytacja towarów*, KW: dodatek poranny 1905, nr 268, s. 4.

27 *Wypadki na kolejach*, KW: dodatek poranny 1905, nr 130, s. 3.

28 *Wypadki na kolei*, KW: dodatek poranny 1905, nr 228, s. 2.

29 *Korespondencje. Napad*, KW nr 256, s. 5; nr 259, s. 8 [powtórzenie wiadomości]

30 *Korespondencje. Kolejka elektryczna*, KW 1905, nr 160, s. 7; *Najważniejsze nowiny; Wiadomości bieżące*, KW 1905, nr 211, s. 1, 3; *Najważniejsze nowiny; Korespondencje*, KW: dodatek poranny 1905, nr 280, s. 1, 4.

31 *Kolejka Brześć – Włocławek*, „Hasło” 1908, nr 117, s. 3; zob.: Z. Tucholski, *Opis kolei podjazdowych w guberni warszawskiej z 1911 r. Nieznany dokument w zasobie Archiwum Państwowego w Warszawie*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2022, nr 4, s. 156–157.

32 *Nowa kolejka*, EPiW 1905, nr 45, s. 3; *Kolejka między Włocławkiem a Piotrkowem Kujawskim*, EPiW 1905, nr 63, s. 2; *Kolej Kujawska*, EPiW 1905, nr 82, s. 2; *Kolejka kujawska*, EPiW 1905, nr 85, s. 2.

33 *Rozporządzenia i zawiadomienia*, KW 1905, nr 108, s. s. 4, s. 11 [Ogłoszenie]; *Zarząd Żegluga Maurycego Fajansa*, KW 1905, nr 110, s. 10; *Osobiste. Żegluga świąteczna*, KW 1905, nr 158, s. 3, 9.

clawskim wspominano głównie o ofercie plockiego armatora tj. Żeglugi Parowej Stanisława Górnickiego, którego parostatki zatrzymywały się w kujawskim mieście³⁴.

W związku z dużą aktywnością na Wiśle ważna była infrastruktura miasta, jak mosty czy regulacja bulwarów. Na stronach „Kuriera” już w styczniu 1905 r. pojawiały się informacje dotyczące finansowania budowy portu i bulwarów we Włocławku³⁵. Półtorej kolumny w „Dzienniku Chicagoskim” poświęcono informacji, że magistrat miasta Włocławka na posiedzeniu z obywatelami poparł ideę budowy granitowego bulwaru, ponieważ u brzegu Wisły zatrzymuje się ponad 300 statków. Zamieszczono szczegółowe wiadomości na temat kosztów i opinii naczelnika okręgu komunikacji³⁶.

Szeroko omawiany na łamach wymienionych periodyków był fakt zakładania telefonów. We Włocławku właśnie w 1905 r. pociągnięto linie telefoniczne. „Kurier Warszawski” po raz pierwszy poinformował o tym w 74 numerze z 2/15 marca. Podano, że zostaną założone zużyte aparaty z Warszawy, a koncesję uzyskał dyrektor telefonii stołecznej Olszewski. Następnie sprostowano, że włocławianie zyskają nowe telefony produkcji Bella i Ericsona, odpowiednie dla typu stacji zakładanej we Włocławku. Ostatecznie prace zakończono 16/29 sierpnia i z pierwszych telefonów skorzystało 30 abonentów. Następnie planowano rozbudować linię i połączyć miasto z Kowalem przez Czerniwię, a także z Lipnem³⁷. Włocławek stosunkowo późno zyskał nowy sposób komunikacji, dla porównania pierwsze próby wykorzystywały już w 1877 r. linie telegraficzne położone wzdłuż torów Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej³⁸. Z kolei „Echa Płockie i Włocławskie” wspomniały na temat telefonów już 26 lutego/11 marca, czyli cztery dni wcześniej³⁹. W numerze 69 „Ech...” dodano sarkastyczny komentarz, że chociaż zainstalowano telefony, to nadal brakuje kanalizacji, wodociągów, oświetlenia elektrycznego, tramwajów czy lepszej nawierzchni ulic⁴⁰.

34 Np. Zarząd Żeglugi Parowej St. Górnickiego, EPiW 1905, nr 26, s. 4; nr 29, s. 4; nr 32, s. 4.

35 Budżet okręgu komunikacji, KW 1905, nr 24, s. 2; Port i bulwar we Włocławku, KW: dodatek poranny 1905, nr 25, s. 2; Port włocławski, KW 1905, nr 94, s. 2; U Techników. Port we Włocławku, KW 1905, nr 95, s. 6; Rozporządzenia i zawiadomienia, KW 1905, nr 99, s. 6.

36 Wieści z ojczyzny. Włocławek, „Dziennik Chicagoski” 1905, nr 1, s. 5; zob. M. Sandecki, Włocławek nad Wisłą. Żegluga od czasów najdawniejszych do końca epoki parowców, Włocławek 2015, s. 106–145.

37 Telefony we Włocławku, KW 1905, nr 74, s. 4; nr 76, s. 3; Korespondencje. Telefony we Włocławku, KW 1905, nr 244, s. 4; Korespondencje. Telefony, KW 1905, nr 272, s. 6.

38 M. Więcek, Zanim powstała centrala. Początki telefonii w Krakowie w świetle materiałów prasowych, „Maszyny Elektryczne – Zeszyty Problemowe” 2018, nr 4 (120), s. 209.

39 Telefony, EPiW 1905, nr 20, s. 3; Telefony we Włocławku, EPiW 1905, nr 49, s. 2.

40 Telefony, EPiW 1905, nr 69, s. 2; nr 70, s. 2.

W „Kurierze Warszawskim” swoje miejsce w tym dziale tematycznym znalazły również kwestie dotyczące organizacji wystawy Ziemi Kujawskiej i prezentacji zarówno jej potencjału rolniczego, jak i gospodarczego⁴¹, Towarzystwa Kredytowego w Warszawie z oddziałem we Włocławku⁴² oraz Towarzystwa Pożyczkowo-Oszczędnościowego Rzemieślników i Drobnych Kupców we Włocławku⁴³.

Sytuacja społeczno-polityczna miasta znacznie rzadziej pojawiała się na łamach warszawskiej gazety. Najczęściej kujawskie miasto było wzmiankowane w kontekście wydarzeń na Dalekim Wschodzie. Wojna rosyjsko-japońska (1904–1905) dotknęła głównie lokalną opiekę medyczną, chociażby doktor Bolesław Wolberg został powołany na front, jednak w tym czasie przebywał w Szpitalu Ujazdowskim w Warszawie⁴⁴. Z kolei chorąży rezerwy z 24. Wschodnio-Syberyjskiego Pułku Strzelców Aleksander Eichenwald – współwłaściciel fabryki elektrotechnicznej – wrócił po rocznym pobycie w służbie w oddziale wywiadowców konnych⁴⁵. Działania wojenne wymagały stałego dopływu zasobów ludzkich i wyposażenia, w tym celu prowadzono mobilizację na terenie powiatu włocławskiego, na rynku włocławskim dokonywano zakupu koni do kawalerii, artylerii, straży pogranicznej oraz do ciągnięcia armat⁴⁶.

W 1905 r. miejscowość odwiedził wicegubernator warszawski, baron Aleksander Wreński. Wizyta zakończyła się przed 30 czerwca/13 lipca. Wicegubernator uczestniczył również w spotkaniu przeciwcholerycznym w Ciechoćniku, które dotyczyło m.in. ustanowieniu punktów kontrolnych w tym we Włocławku⁴⁷.

Odnotowano także zmiany administracyjne na zwolnionym stanowisku urzędnika sądowego, na które zostali zaproponowani Stanisław Milk, sekretarz drugiego wydziału karnego, oraz Jerzy Skokowski, zastępujący od sześciu lat sędziów śledczych. Na łamach prasy zaznaczono nieprzychylną

41 *Korespondencje. Wystawa we Włocławku*, KW 1905, nr 280, s. 1, 4; *Posiedzenia*, KW 1905, nr 289, s. 4.

42 *Dyrekcja Towarzystwa Kredytowego miasta Warszawy*, KW 1905, nr 11, s. 12; *Pożyczki dla miast*, KW 1905, nr 69, s. 4; *Instrukcja pożyczkowa*, KW 1905, nr 72, s. 4; *Dyrekcja Towarzystwa Kredytowego w Warszawie*, KW 1905, nr 87, s. 11; *Rozporządzenia i zawiadomienia*, KW 1905, nr 89, s. 5; *Pożyczki na prowincję*, KW 1905, nr 103, s. 5; J.Wł., *Z Towarzystwa Kredytowego m. Warszawy*, KW 1905, nr 349, s. 2.

43 *Towarzystwo pożyczkowo-oszczędnościowe rzemieślników i drobnych kupców we Włocławku*, KW 1905, nr 71, s. 10.

44 *Rozporządzenia i zawiadomienia*, KW 1905, nr 38, s. 6.

45 *Osobiste*, KW 1905, nr 156, s. 2.

46 *Mobilizacja*, KW 1905, nr 185, s. 8; [Rząd gubernialny warszawski do spraw powinności wojskowej...], KW 1905, nr 201, s. 6; *Zakup koni*, KW 1905, nr 214, s. 5.

47 *Rozporządzenia i zawiadomienia*, KW 1905, nr 163, s. 4; nr 191, s. 3; *Wiadomości bieżące. Wobec cholery*, KW 1905, nr 243, s. 5.

władz zaborczych wobec kandydatów Polaków⁴⁸. W numerze 213 z 22 lipca/4 sierpnia informowano o odbytych wyborach do rady miejskiej, z Włocławka zgłoszono kandydatów, takich jak: Wilhelm Haak, Walenty Weichert, Dawid Poznański, Henryk Bock, Henryk Kolb, Markus Lewiński, Michał Nowacki i ks. Józef Stobiecki⁴⁹.

Działania z pierwszego miesiąca Rewolucji 1905–1907 to przede wszystkim strajki w fabrykach włocławskich, manifestacje czy strajk szkolny, który we Włocławku został zapoczątkowany 25 stycznia/7 lutego. W warszawskim dzienniku poinformowano, że tego dnia nastąpiło trzydniowe wstrzymanie pracy, co skutkowało zebraniem fabrykantów i podniesieniem stawki godzinowej o 5 i 2,5 kop. oraz skróceniem dnia pracy do 10 godzin⁵⁰. Ogłoszenie ukazu październikowego spowodowało zorganizowanie strajku ogólnego. Dopiero wieczorem policja zaczęła rozpędzać tłumy do domów, a jeden ze strażników dopuścił się bicia uczniów szablą. 23 października/5 listopada odbył się kilkutysięczny pochód ludzi, śpiewających pieśni patriotyczne i niosących chorągwie narodowe. Podkreślono, że manifestacja należała do spokojnych⁵¹. Mieszkańcy odczuli skutki strajków w postaci braku węgla, pieczywa czy mięsa⁵².

Więcej szczegółów na temat wstrzymania pracy w poszczególnych zakładach pracy dostarcza płocko-włocławski periodyk, gdzie słowa „strajk” i „bezrobocie” pojawiło się w 12 tytułach. Już w 13 numerze „Ech Płockich i Włocławskich” 2/15 lutego z zamieszczono notę:

Bezrobocie rozpoczęło się we wtorek o godz. 10 rano i trwało do soboty. W środę pod przewodnictwem inspektora fabrycznego, odbyła się narada fabrykantów. Wszystkie sklepy były zamknięte. Wszystkie fabryki i warsztaty nieczynne. Dorożki nie kursowały. W mieście panował pokój zupełny⁵³.

Poza tym przekazano, że w obchodach pierwszomajowych uczestniczyli pracownicy trzech fabryk włocławskich, wybranych kantorów i nie pływały parostatki⁵⁴, czego nie odnotowano w „Kurierze Warszawskim”. Jednak włocławscy socjaliści nie byli zadowoleni z spokojnego przebiegu pochodu z okazji 1 Maja⁵⁵. Informowano o strajkach na kolei, pracowni „Igły”, krawców czy

48 *Rozporządzenia i zawiadomienia. Zmiany w sądownictwie*, KW 1905, nr 327, s. 6; nr 329, s. 5.

49 W. Korotyński, *Dawne rady miejskie*, KW 1905, nr 213, s. 1–2.

50 *Korespondencje. Z Włocławka*, KW 1905, nr 38, s. 6.

51 *Manifestacje na prowincji*, KW 1905, nr 307–308, s. 7–8.

52 *Węgłe kamienne*, KW 1905, nr 68, s. 4; *Korespondencje*, KW 1905, nr 326, s. 4.

53 *Bezrobocie*, EPiW 1905, nr 13, s. 3.

54 *Przerwa w pracy*, EPiW 1905, nr 36, s. 3.

55 Włocławski Komitet Robotniczy Polskiej Partii Socjalistycznej, *Towarzysze! [Inc.:] Robotnicy całego świata już od lat 15 święcą rocznicę dzień 1 maja [...]*, Włocławek 1905, s. 2.

w placówce pocztowo-telegraficznej⁵⁶. Sprawozdania z wystąpień po wydaniu manifestu październikowego pojawiło się w trzech wzmiankach pt. *Echa dni*⁵⁷. Pomimo zdecydowanie szerszej informacji w plocko-włocławskim wydawnictwie, to włocławianie wskazywali, że drukowano zbyt mało opisów bieżących wydarzeń politycznych⁵⁸.

7-klasowa Szkoła Handlowa 25 stycznia/7 lutego nie wznowiła wykładów, już 28 lutego/13 marca informowano, że zajęcia będą wznowione już 2/15 marca, a chłopcy, którzy nie podejmą nauki do 9/22 marca, zostaną wydaleny ze szkoły. Ostatecznie 200 osób nie podjęło nauki i usunięto ich z listy uczniów⁵⁹. Notkę o strajku uczniów podano również za oceanem w „Dzienniku Chicagoskim”⁶⁰.

Z organizacji społecznych została wymieniona jedynie Kasa Posagowa; relacjonowano jej roczne ogólne zebranie pod przewodnictwem Maksymiliana Wasserzuga. Na spotkaniu wybrano członków zarządu: Antoniego Januszkiewicza, Stanisława Eska i M. Warszawskiego, a do komisji rewizyjnej: Adama Trzczińskiego, Józefa Karasińskiego i A. Meisnera⁶¹.

Kwestie **nauki, oświaty i kultury** to przede wszystkim ciąg dalszy sytuacji mających miejsce w 7-klasowej Szkole Handlowej. Na łamach „Kuriera Warszawskiego” informowano o działaniach zaradczych wobec konsekwencji strajku szkolnego. Po tym wydarzeniu nowym prezesem Rady Opiekuńczej włocławskiej szkoły handlowej został Ludwik Teodor Bauer. W związku z faktem, że szkoła nie miała wpływów, to nie wypłacono nauczycielom pensji, a samej szkole groziło zamknięcie. Jednakże założyciele szkoły zagwarantowali środki na wypłaty sierpniowe. Okoliczni ziemianie zobowiązali się do finansowania stypendiów po wprowadzeniu do szkoły języka polskiego, a Cukrownia „Brześć Kujawski” wspomogła ją sumą 3500 rb.⁶²

Poza tą szkołą wymieniono jeszcze Progimnazjum prywatne Heleny Jezierskiej. Zamieszczono ogłoszenie o przyjmowaniu uczennic i rozpoczęciu

56 *Strajk kolejowy*, EPiW 1905, nr 86, s. 3; nr 87, s. 2; *Strajk pracownic Igły*, EPiW 1905, nr 91, s. 3; *Bezrobocie krawców*, EPiW 1905, nr 51, s. 2; *Strajk pocztowo-telegraficzny*, EPiW 1905, nr 96, s. 3.

57 *Echa dni*, EPiW 1905, nr 88, s. 2; nr 89, s. 2; nr 93, s. 2.

58 W. Alchimowicz, *Jak powstała pierwsza gazeta na Kujawach*, dz.cyt., s. 103.

59 *Rozporządzenia i zawiadomienia*, KW 1905, nr 38, s. 6; *Z Włocławka*, KW 1905, nr 72, s. 5; *Najważniejsze nowiny*, KW 1905, nr 106, s. 2.

60 *Telegramy*, „Dziennik Chicagoski” 1905, nr 32, s. 1; [*W Włocławku...*], „Dziennik Chicagoski” 1905, nr 53, s. 5.

61 *Z Włocławka*, KW 1905, nr 72, s. 5.

62 *Strajk szkolny*, KW 1905, nr 43–46, s. 6; [*Prezesa rady opiekuńskiej...*], KW 1905, nr 67, s. 5; *Z Włocławka*, KW 1905, nr 72, s. 5; *Najważniejsze nowiny*, KW 1905, nr 106, s. 2; *Ostatnie wiadomości*, KW 1905, nr 246, s. 9; *Ostatnie telegramy. Włocławek*, KW 1905, nr 247, s. 4;

zająć dnia 6 września⁶³. Z kolei Michalina Masłowska, właścicielka żeńskiej szkoły handlowej, wystąpiła do władz o prawo wykładania w języku polskim⁶⁴.

Natomiast w „Echach Płockich i Włocławskich” kwestie szkolne podejmowano we wzmiankach i ogłoszeniach, m.in. na temat szkoły handlowej, a następnie placówki H. Jezierskiej, a dwukrotnie wymieniono szkołę gospodarstwa wiejskiego w Kruszynku⁶⁵. W piśmie lokalnym informacja była zdecydowanie bardziej szczegółowa niż w stołecznym wydawnictwie.

W „Kurjerze Warszawskim” przy okazji opisu dorocznego posiedzenia Akademii Umiejętności w Krakowie zamieszczono informację, że ks. prałat Stanisław Chodyński z Włocławka jest korespondentem wydziału historyczno-filozoficznego⁶⁶. Został wymieniony przy okazji zorganizowanej dużej Wystawy Marjańskiej w Muzeum Przemysłu i Rolnictwa 17/30 maja 1905 r. Wybrane eksponaty zostały przywiezione z włocławskiego muzeum seminaryjnego: m.in. iluminacje na pergaminie, infula biskupa Antoniego Dembowskiego (zm. 1762), ornat, pastorał w stylu romańskim biskupa Macieja Gołańczewskiego, który podpisano, że był własnością ks. prałata Chodyńskiego. W „Kurjerze” podano błędnie nazwisko biskupa, a w *Albumie Wystawy Maryańskiej* zaznaczono już prawomocnego właściciela, czyli muzeum katedry włocławskiej⁶⁷.

Szczególnie cenne są informacje na temat czytelní organizowanych we Włocławku. Na łamach „Kuriera Warszawskiego” poinformowano o zgodzie na prowadzenie czytelní publicznej dla Zofii Gerkowej. Czytelnia miała oferować popularne książki i pisma dla pracowników sfery rzemieślniczej. W „Echach Płockich i Włocławskich” podano nazwisko Zofii Gost⁶⁸. Przy okazji omawiania Czytelní Kolejowej wymieniono również stację Włocławek, na której odnotowano znaczne zainteresowanie jej książkami⁶⁹.

63 [Ogłoszenie], KW 1905, nr 240, s. 10.

64 [Przełożona prywatnej szkoły...], KW 1905, nr 283, s. 12.

65 Np. *Szkola handlowa*, EPiW 1905, nr 14, s. 3; *Szkola w Kruszynku*, EPiW 1905, nr 14, s. 3; *Szkola gospodarstwa wiejskiego*, EPiW 1905, nr 6, s. 3; *Ze szkół*, EPiW, nr 20, s. 3; zob.: Z. Arentowicz, *Moje wspomnienia ze strajku szkolnego w roku 1905*, „Życie Włocławka i Okolicy” 1930, nr 2, s. 4. B. Załuski, *Wspomnienia i refleksje na tle przebiegu walki o szkołę polską (1905–1930)*, Warszawa 1932.

66 *Doroczne posiedzenie Akademii Umiejętności w Krakowie*, KW 1905, nr 140, s. 2–3.

67 *Album Wystawy Maryańskiej w Warszawie w roku 1905*, z. 5–6, Warszawa 1905, s. 54; Z miasta. *Wystaw marjańska*, KW 1905, nr 133, s. 3; nr 148, s. 8; H. Sadowski, *Wystawa Marjańska*, KW 1905, nr 180, s. 4–5; nr 188, s. 1–2.

68 *Z miasta. P. Zofia Gerkowa...*, KW 1905, nr [298–301], s. 4; *Nowa czytelnia*, EPiW 1905, nr 85, s. 2.

69 *Czytelnia kolejowa*, KW 1905, nr 260, s. 4; Zob. *Dziesięciolecie Biblioteki Kolejowej przy Dr. Żel. Warszawsko-Wiedeńskiej z 5 ilustracjami*, Warszawa 1908.

Przedstawienia teatralne mające miejsce we Włocławku wspomniano przy najróżniejszych okazjach. Dnia 26 grudnia/8 stycznia podczas 3. aktu *Małki Szwarcenkopf*, sztuki Gabrieli Zapolskiej, załamał się sufit nad widownią. Nad sytuacją zapanował dyrektor Józef Puchniewski i przedstawienie dokończono pomimo incydentu⁷⁰. Scena włocławska nie miała szczęścia, ponieważ z powodu zepsucia motoru elektrycznego odwołano dziesięć wystąpień Towarzystwa Dramatycznego pod dyktando Eugeniusza Majdrowicza, który wyjechał do Ciechocinka⁷¹. Promowano także działania włocławskich handlowców, przygotowujących się do wystawienia utworów scenicznych z udziałem Władysławy Karasińskiej na cele dobroczynne⁷². Znacznie szerzej życie teatralne i muzyczne zostało zaprezentowane na łamach „Ech Płockich i Włocławskich”, gdzie zamieszczono przynajmniej 22 wiadomości dotyczące teatru, a nazwisko samej Karasińskiej pojawiło się trzykrotnie.

Włocławskie **życie religijne** (23) najczęściej było wymieniane przy okazji zmian w diecezji kujawsko-kaliskiej, zarówno wprowadzenia do parafii nowych księży, jak i informacja o śmierci zakonnika z klasztoru franciszkanów-reformatów, Pankracego Szczawińskiego⁷³.

Włocławek był miejscem destynacji arcybiskupa warszawskiego Wincen-tego Teofila Chościak-Popiela, który w latach 1876–1883 kierował diecezją kujawsko-kaliską⁷⁴. Opisywano również wyjazdy i powroty biskupa Stanisława Zdzitowieckiego. Szczegółowo przedstawiano plan jego wizytacji od 3/16 sierpnia do 20 sierpnia/2 września⁷⁵. We wzmożonej aktywności biskupów upatrywano próby odwrócenia uwagi parafii rolniczych od działań rewolucyjnych, poprzez angażowanie kolek różańcowych i innych organizacji przykościelnych w przygotowania na wizytę głowy diecezji⁷⁶.

Widoczne było również duże zaangażowanie biskupa Zdzitowieckiego w upamiętnienie włocławskiego sufragana Henryka Piotra Kossowskiego oraz biskupa Aleksandra Kazimierza Bereśniewicza, dla których planował przygotowanie dwóch sarkofagów. Ich poświęcenie nastąpiło w trakcie uroczystej mszy 12/25 października. Płyty wykuto w czerwonym marmurze

70 Korespondencje. Podczas przedstawienia, KW 1905, nr 9, s. 5.

71 Z teatru i muzyki, KW 1905, nr 263, s. 3.

72 [Grono amatorów-handlowców...], KW 1905, nr 25, s. 3.

73 Mianowania w diecezji kaliskiej, KW: dodatek poranny 1905, nr 12, s. 5; W diecezji kaliskiej, KW 1905, nr 14, s. 11; Zmiany w duchowieństwie, KW 1905, nr 52, s. 2; Przeniesienie duchowieństwa, KW 1905, nr 119–120, s. 9; Wiadomości bieżące. Klasztory, KW: dodatek poranny 1905, nr 163, s. 2; Zmiany w duchowieństwie, KW 1905, nr 231, s. 5.

74 Z miasta, KW 1905, nr 60, s. 3; nr 62, s. 2.

75 Korespondencje. Wizytacja pasterska, KW 1905, nr 194, s. 5; nr 200, s. 4.

76 W. Stankiewicz, *Chłopi polscy w walce z wyzyskiem obszarniczym i uciskiem carskim*, [w:] *Rok 1905 na ziemiach polskich*, Warszawa 1955, s. 152.

węgierskim z kunsztownymi płaskorzeźbami projektu artysty Stanisława Nokańskiego⁷⁷. Zostało to również zaznaczone trzykrotnie w „Echach Płockich i Wrocławskich”⁷⁸.

W dziale tematycznym poświęconym **ochronie zdrowia** (12) Włocławek pojawił się w kontekście wykrycia na terenie Królestwa Polskiego przypadków zachorowania na cholera azjatycką. Pierwsza wiadomość ukazała się w 243 numerze z 23 sierpnia/3 września, wtedy dr Konstanty Buczyński nie stwierdził cholery w tym nadwiślańskim mieście. Warszawski Okręg Komunikacji wysłał doktora do zbadania stanu zdrowia na brzegach Wisły. Jednocześnie planowano ustanowienie punktów obserwacyjnych w Nieszawie, Włocławku, Płocku i Nowym Dworze. Naczelnik powiatu wrocławskiego A. Dawidow uczestniczył w naradzie poświęconej groźbie epidemii. Pierwszy przypadek w kujawskim mieście podano do wiadomości w numerze 259 z 6/19 września i była nią Marianna Muzykiewicz, cztery dni później poinformowano o śmierci kobiety z dwojgiem dzieci. Z relacji z 16/29 września wynikało, że na terenie Królestwa Polskiego odnotowano 27 zachorowań na cholera, w tym 17 zgonów (3 we Włocławku). W celu zapobiegania szczeniu się choroby utworzono stacje lekarsko-obserwacyjne, dzięki czemu uzyskano informacje o siedmiu zasłabnięciach i sześciu zgonach w omawianym mieście, które nastąpiły w okresie od 8/21 września do 28 września/11 października 1905 r.⁷⁹ Włocławskie przypadki cholery zostały odnotowane także za oceanem⁸⁰.

Poza powyższymi informacjami na łamach „Kuriera Warszawskiego” podano, że doktora Mieczysława Gruella na stanowisku dyrektora szpitala św. Antoniego zastąpi Wacław Kraszewski⁸¹. W tym szpitalu miał miejsce również niewyjaśniony zgon przywiezionego z więzienia Froima Mazji. Po przybyciu do szpitala pobity pacjent został zamknięty w oddzielnym pokoju, po jego otwarciu w obecności ordynatora szpitala doktora Kraszewskiego okazało się,

77 *Korespondencje. Z Włocławka*, KW 1905, nr 43–46, s. 6; *Korespondencje*, KW 1905, nr 250, s. 7; *Wiadomości bieżące. Pamięci biskupów*, KW 1905, nr 296, s. 2 [błąd w nazwisku artysty w tekście]; zob. *Epitafia i płyty nagrobne Katedry Włocławskiej*, Włocławek 2012, s. 184–187.

78 *Poświęcenie pomników*, EPiW 1905, nr 83, s. 2; nr 86, s. 2; *Nowe pomniki*, EPiW 1905, nr 85, s. 2.

79 *Wiadomości bieżące. Wobec cholery*, KW 1905, nr 243, s. 5; *Wiadomości bieżące. Nie ma cholery*, KW 1905: dodatek poranny, nr 245, s. 2; *Wiadomości bieżące*, KW: dodatek poranny 1905, nr 259, s. 2; *Ostatnie telegramy*, KW: dodatek poranny 1905, nr 263, s. 4; *Rozporządzenia i zawiadomienia*, KW 1905, nr 264, s. 2; L. Karwecki, *Czy mamy się obawiać epidemii cholery w Warszawie?*, KW 1905, nr 267, s. 2; *Wiadomości bieżące. Cholera w Królestwie Polskim*, KW 1905, nr 269, s. 9; *Walka z cholera*, KW: dodatek poranny 1905, nr 270, s. 3–4; *Z miasta. Cholera w kraju*, KW 1905, nr 287, s. 4.

80 *Warszawa*, „Dziennik Chicagoski” 1905, nr 243, s. 8 [„wypadek cholery we Włocławku”]; nr 219, s. 1.

81 *Korespondencje*, KW 1905, nr 196, s. 4.

że skazany nie żyje. W „Echach Płockich i Włocławskich” stwierdzono, że popełnił samobójstwo⁸².

Włocławskie **życie codzienne** zostanie opisane przez pryzmat sportu, kroniki kryminalnej, małżeństw czy innych drobnych wzmianek. W świetle zgromadzonego materiału można stwierdzić, że włocławianie wykorzystywali głównie warszawski dziennik do zamieszczania ogłoszeń, reklam czy nekrologów. Dość popularną tematyką były wzmianki na temat wioślarzy z Królestwa Polskiego, którzy mieli zmagać się w regatach sierpniowych.

Włocławskie Towarzystwo Wioślarskie powstało w 1886 r., jego założycielami byli urzędnicy, adwokaci, stolarze, aptekarz i fryzjer. Pierwszym prezesem został Walerian Ehrenkreutz, wiceprezesem Józef Danielewicz a skarbnikiem Wawrzyniec Pudrzyński. Szczególną rolę w 1905 r. odgrywał Józef Karasiński, który w latach 1905–1906 był prezesem przystani letniej i jednocześnie jednym z korespondentów „Kuriera Warszawskiego”⁸³. W ciągu całego roku ukazywały się informacje przedstawiające proces organizacji regat, w których wzięły udział osady z Warszawy, Płocka, Włocławka, Kalisza i Łomży. Dnia 4/17 lipca deklarację udziału potwierdziła załoga włocławska. Dużym echem odbiło się spotkanie załóg wioślarskich w Ciechocinku, gdzie nastąpiła inauguracja, uroczysty przemarsz z flagami pod tętnie oraz wspólna fotografia. W regatach warszawskich z Włocławka uczestniczyli: sternik Jan Garlikowski, wioślarze: Jerzy Bojańczyk, Justyn Gajewski, Gabriel Bulikowski, Artur Mayer i inni. Wśród wielu kategorii ostatecznie załoga kujawska zajęła tylko raz pierwsze miejsce w sześciowiosłówkach, więcej sukcesów nie odnotowano. Wioślarskie wiadomości zakończyły się informacją o zakupie dwóch nowych łodzi i ich uroczystym poświęceniu oraz nadaniu im nazw „Orzeł” i „Pogoń”⁸⁴. Należy podkreślić, że Włocławskie Towarzystwo Wioślarskie było jednym z głównych tematów rubryki *Echa włocławskie*, ponieważ wymieniono je przynajmniej w 46 wzmiankach czy sprawozdaniach dotyczących przygotowań do regat, pracy przystani, spotkań towarzyskich i sprawozdań z zebrań⁸⁵.

Życie codzienne Włocławka ubogacały informacje na temat zawieranych małżeństw. Jedynie dwa takie wydarzenia zostały zamieszczone w gazecie

82 *Samobójstwo w więzieniu*, KW 1905, nr 235, s. 5.

83 A. Winiarski, *Włocławskie Towarzystwo Wioślarskie 1886–2018*, Włocławek 2019, s. 34.

84 *Narada wioślarzy*, KW: dodatek poranny 1905, nr 27, s. 2; *Ze sportu*, KW 1905, nr 83, s. 11; *Z miasta. U wioślarzy*, KW 1905, nr 198, s. 3; *Ze sportu. Wycieczki klubowe*, KW 1905, nr 216, s. 9; *Z miasta. U wioślarzy*, KW 1905, nr 218, s. 2–3; *Ze sportu. Regaty sierpniowe*, KW 1905, nr 223, s. 10; *Ze sportu. Regaty dzisiejsze*, KW 1905, nr 224, s. 8; *Ze sportu. Regaty sierpniowe*, KW 1905, nr 225, s. 8–9; *Ze sportu. Poświęcenie łodzi*, KW 1905, nr 246, s. 3.

85 Np. *Uroczystość wioślarska*, EPiW 1905, nr 71, s. 2; *Z T-ow Wioślarskiego*, EPiW 1905, nr 69, s. 2; *Z T-stwa wioślarskiego*, EPiW 1905, nr 72, s. 3; *Z T-wa wioślarskiego*, EPiW 1905, nr 77, s. 3; *Zamknięcie przystani*, EPiW 1905, nr 79, s. 3.

warszawskiej. W katedrze został pobłogosławiony związek między Zofią (córką rejenta Ludwika Ulejskiego i małżonki Felicji ze Smoleńskich) a Stanisławem Surowieckim, ziemianinem z Grójeckiego oraz opublikowano zapowiedź ślubu Martina Schenfelda z Włocławka, syna kupca, z Elzą Proskauer, córką fabrykanta Natana Proskauera z Schönebergu⁸⁶.

Włocławianie wykazywali się również dużą wrażliwością na biedę i ich nazwiska były wymieniane w dziale poświęconym ofiarom na posiłki dla pozbawionych pracy, najuboższych czy na gminę żydowską. Często darowizna była przekazywana zamiast wieńca na pogrzeb znajomej osoby⁸⁷. Wzmianki pojawiły się aż w dziewięciu numerach warszawskich.

Włocławska kronika kryminalna w 1905 r. została wypełniona kilkoma przypadkami kradzieży, zabójstw czy nieudanego morderstwa. W „Kurierze Warszawskim” już 28 lutego/13 marca odnotowano zabójstwo Antoniego Brykmana, gdzie podano informację, że śledztwo podjęto dopiero po dziewięciu dniach⁸⁸. Znacznie wcześniej, bo już 21 lutego/6 marca 1905 r. zasygnalizowano to w „Echach Płockich i Włocławskich”. Pisano, że w ogrodzie przy zbiegu ulic Zamczej i Matebudy znaleziono zamordowanego około 50-letniego człowieka. Był to mieszkaniec Rypina. Stracił życie z powodu ciosu siekierą w głowę, a na szyi stwierdzono ślady duszenia. Ustalono, że Brykman poniósł śmierć na tle rabunkowym⁸⁹. W połowie marca „z rozporządzenia prokuratora aresztowano Amelię Gruppe i niejakiego Grüna”, których podejrzewano o zabójstwo⁹⁰. Jednak w lipcu zwolniono z aresztu za kaucją znajomą mieszkańca Rypina⁹¹.

Dość szeroko opisano przypadek oskarżonego o podanie trucizny Floriana Szczypiorskiego. Rozprawa warszawskiego sądu okręgowego odbyła się na sesji wyjazdowej we Włocławku. Oskarżony pochodził ze wsi Mikanów w powiecie nieszawskim, a swojej żony Antoniny nie kochał, bił ją i groził jej śmiercią. Na jesieni, gdy żona wychodziła z przyjaciółką Anielą Bajdalską do pracy, poczęstował obie alkoholem. Jakiś czas po wypiciu dostały konwulsji i bóleści. Bajdalska zmarła, a Antonina po paru dniach wyzdrowiała. Szczypiorski zrzucał winę na żonę, która prawdopodobnie chciała zabić przyjaciółkę. Mąż został skazany na 20 lat ciężkich robót⁹².

86 [W dniu 28 lutego...], KW 1905, nr 64, s. 7; *Zapowiedź*, KW 1905, nr 121–123, s. 9.

87 *Ofiary. Na chleb dla głodnych pozbawionych pracy*, KW 1905, nr 179, s. 5; nr 319, s. 4; *Ofiary. Na obiady i chleb dla głodnych*, KW 1905, nr 205, s. 6.

88 *Z Włocławka*, KW 1905, nr 72 (13 marca), s. 5.

89 *Zbrodnia*, EPiW 1905, nr 19, s. 3; *Zabójstwo*, „Słowo” 1905, nr 55, s. 3.

90 *Ze szkół*, EPiW 1905, nr 20, s. 3; *Echa zbrodni*, EPiW 1905, nr 20, s. 3; *Poszlaki*, EPiW 1905, nr 21, s. 3; *Poszukiwanie morderców przez ogłoszenia*, EPiW 1905, nr 23, s. 3.

91 *Zwolnienie*, EPiW 1905, nr 61, s. 3.

92 *Kronika sądowa. Truciciel*, KW 1905, nr 116, s. 9.

Uzupełnieniem obrazu miasta są reklamy i ogłoszenia zamieszczane w „Kurierze Warszawskim” przez włocławskie firmy i włocławian. Swoją obecność zaznaczyły fabryki cykorii, w tym Włocławska Fabryka Cykorii R[ysharda] Bohne & Co⁹³ oraz najstarszy producent cykorii we Włocławku z 1816 r., który od 1900 r. funkcjonował pod nazwą Ferdinand Bohm & Comp.⁹⁴ Informowano również, że można było tutaj kupić kasety stalowe wyrobu Fabryki Kas Ogniotrwałych „Grafit” ze Strugi pod Warszawą⁹⁵ oraz dostępny jest wyśmienity serek śmietankowy u A. Grąbczewskiego⁹⁶. O wiele bardziej urozmaicone były ogłoszenia, w których pracy szukano w takich zawodach, jak: maszynista-słusarz, opiekunka do dzieci, kamieniarz, wojażer. Na uwagę zasługuje księgarz włocławski Adam Hahn pod firmą S. Błędowskiego. Informował o trzecim wydaniu książki Marian Fulmana pt. *Maj i Październik poświęcone czci N.M.P. w publicznych nabożeństwach kościoła*⁹⁷.

W 1905 r. informację o śmierci bliskich zawarto siedmiokrotnie: kupca Heimana Fraenkla⁹⁸, Samuela Radziejewskiego⁹⁹, Natalii z Magdalińskich Jezierskiej¹⁰⁰, Zygmunta Waliszewskiego¹⁰¹ oraz Romana Rayzachera, byłego dyrektora cukrowni¹⁰². Szczególnie wspominano działacza społecznego Leona Nowackiego – prezesa Włocławskiego Towarzystwa Wioślarskiego, prezesa straży ochotniczej, członka Towarzystwa Dobroczynności, Towarzystwa Wzajemnego Kredytu oraz innych instytucji społecznych¹⁰³. We *Włocławskim słowniku biograficznym* skupiono się głównie na jego działalności w Stowarzyszeniu Straży Ogniowej Ochotniczej, dzięki wiadomościom w ówczesnej prasie warto byłoby rozszerzyć biogram o jego wkład w życie społeczne i kulturalne Włocławka¹⁰⁴.

93 [Reklama], KW 1905, nr 4, s. 13; nr 39, s. 11; nr 43–46, s. 16.

94 [Reklama], KW 1905, nr 84, s. 11; nr 89, s. 13; nr 92, s. 19; nr 96, s. 12.

95 [Reklama], KW 1905, nr 59, s. 11; KW: dodatek poranny 1905, nr 73, s. 6; nr 87, s. 6; nr 01, s. 6.

96 [Reklama], KW 1905, nr 88, s. 4; KW: dodatek poranny 1905, nr 91, s. 6.

97 [Ogłoszenie], KW 1905, nr 131, s. 11; nr 136, s. 10; nr 140, s. 14.

98 *Nekrolog*, KW: dodatek poranny 1905, nr 25, s. 3.

99 *Nekrolog*, KW 1905, nr 112, s. 10.

100 *Nekrolog*, KW 1905, nr 170, s. 7.

101 *Nekrolog*, KW: dodatek poranny 1905, nr 213, s. 3.

102 *Nekrologia*, KW 1905, nr 346, s. 6.

103 TKW, [13 marca zmarł...], KW 1905, nr 72, s. 10; nr 73, s. 4;

104 Z.J. Zasada, *Nowacki Leon Czesław*, [w:] *Włocławski słownik biograficzny*, t. 3, pod red. S. Kunikowskiego, Włocławek 2005, s. 118–119.

Podsumowanie

W świetle zgromadzonego materiału z warszawskiego tytułu można odnieść wrażenie, że w cieniu wzmożonych ruchów robotniczych i walki uczniów o język polski w 1905 r. w Królestwie Polskim, we Włocławku toczyło się życie, które tylko w niektórych aspektach było utrudnione przez wystąpienia rewolucyjne. Widoczna jest dbałość o komunikację i infrastrukturę miasta, rozwój gospodarczy, w szerokim zakresie zostało zaprezentowane życie codzienne mieszkańców stolicy kujaw wschodnich. W znacznie mniejszym stopniu przedstawiono życie religijne czy ochronę zdrowia w mieście. O wiele bardziej szczegółową informację uzyskano z „Ech Płockich i Włocławskich”. Tylko okruchy tych wydarzeń pojawiają w „Dzienniku Chicagoskim”.

Sytuacja polityczno-społeczna nie mogła należycie wybrzmieć w analizowanych pismach, ponieważ były one wydawane w otoczeniu, w którym każdy tekst był poddawany cenzurze prewencyjnej, co uległo zmianie po ukazaniu się manifestu październikowego w 1905 r. Nie możemy stwierdzić, czy włocławianie byli świadomi doniosłości zmian, jednak środowisko publicystów z Włocławka wiedziało, że nie wszystkie sytuacje z tego roku zyskały należyte odzwierciedlenie w bieżącej prasie. Dzięki wspomnieniom uczniów z 1905 r., np. Zdzisława Arentowicza, możemy zapoznać się z indywidualną oceną wydarzeń z 7-klasowej Szkoły Handlowej.

W przyszłości warto prześledzić obecność treści związanych z tym nadwiślańskim miastem na łamach „Kuriera Warszawskiego” i „Dzienniku Chicagoskim” zakreślając szerszy zasięg chronologiczny, ponieważ widoczny jest brak odniesienia do tych cennych treści prasowych zarówno w opracowaniach na temat Włocławka, jak i biogramach znanych włocławian.

Bibliografia

Źródła

Bezrobocie krawców, „Echa Płockie i Włocławskie” (dalej: EPiW) 1905, nr 51, s. 2.

Bezrobocie, EPiW 1905, nr 13, s. 3.

Budżet okręgu komunikacji, „Kurier Warszawski” (dalej: KW) 1905, nr 24, s. 2.

Cukier, KW: dodatek poranny 1905, nr 182, s. 6; 217, 218, 268.

Czytelnia kolejowa, KW 1905, nr 260, s. 4.

Doroczne posiedzenie Akademii Umiejętności w Krakowie, KW 1905, nr 140, s. 2–3.

Dyrekcja Towarzystwa Kredytowego miasta Warszawy, KW 1905, nr 11, s. 12; nr 87, s. 11.

Echa dni, EPiW 1905, nr 88, s. 2; nr 89, s. 2; nr 93, s. 2.

Echa zbrodni, EPiW 1905, nr 20, s. 3.

[*Grono amatorów-handlowców...*], KW 1905, nr 25, s. 3.

- Instrukcja pożyczkowa*, KW 1905, nr 72, s. 4.
- J.Wł., *Z Towarzystwa Kredytowego m. Warszawy*, KW 1905, nr 349, s. 2.
- Karwecki L., *Czy mamy się obawiać epidemii cholery w Warszawie?* KW 1905, nr 267, s. 2.
- Kolej Kujawska*, EPiW 1905, nr 82, s. 2.
- Kolejka Brześć – Włocławek*, „Hasło” 1908, nr 117, s. 3.
- Kolejka kujawska*, EPiW 1905, nr 85, s. 2.
- Kolejka między Włocławkiem a Piotrkowem Kujawskim*, EPiW 1905, nr 63, s. 2.
- Korespondencje*, KW 1905, nr 196, s. 4; 250, s. 7; nr 326, s. 4.
- Korespondencje. Kolejka elektryczna*, KW 1905, nr 160, s. 7.
- Korespondencje. Napad*, KW nr 256, s. 5; nr 259, s. 8.
- Korespondencje. Podczas przedstawienia*, KW 1905, nr 9, s. 5.
- Korespondencje. Telefony we Włocławku*, KW 1905, nr 244, s. 4.
- Korespondencje. Telefony*, KW 1905, nr 272, s. 6.
- Korespondencje. Wizytacja pasterska*, KW 1905, nr 194, s. 5; nr 200, s. 4.
- Korespondencje. Wystawa we Włocławku*, KW 1905, nr 280, s. 1, 4.
- Korespondencje. Z Włocławka*, KW 1905, nr 38, s. 6; nr 43–46, s. 6.
- Korotyński W., *Dawne rady miejskie*, KW 1905, nr 213, s. 1–2.
- Kronika sądowa. Truciciel*, KW 1905, nr 116, s. 9.
- Manifestacje na prowincji*, KW 1905, nr 307–308, s. 7–8.
- Mianowania w diecezji kaliskiej*, KW: dodatek poranny 1905, nr 12, s. 5.
- Mobilizacja*, KW 1905, nr 185, s. 8.
- Najważniejsze nowiny*, KW 1905, nr 106, s. 2.
- Najważniejsze nowiny; Korespondencje*, KW: dodatek poranny 1905, nr 280, s. 1, 4.
- Najważniejsze nowiny; Wiadomości bieżące*, KW 1905, nr 211, s. 1, 3.
- Narada wioślarzy*, KW: dodatek poranny 1905, nr 27, s. 2.
- Nekrolog*, KW 1905, nr 112, s. 10; nr 170, s. 7.
- Nekrolog*, KW: dodatek poranny 1905, nr 25, s. 3; nr 213, s. 3.
- Nekrologja*, KW 1905, nr 346, s. 6.
- Nowa czytelnia*, EPiW 1905, nr 85, s. 2.
- Nowa kolejka*, EPiW 1905, nr 45, s. 3.
- Nowe pomniki*, EPiW 1905, nr 85, s. 2.
- Ofiary. Na chleb dla głodnych pozbawionych pracy*, KW 1905, nr 179, s. 5; nr 319, s. 4.
- Ofiary. Na obiady i chleb dla głodnych*, KW 1905, nr 205, s. 6.
- [Ogłoszenie], KW 1905, nr 131, s. 11; nr 136, s. 10; nr 140, s. 14; nr 240, s. 10.
- Osobiste*, KW 1905, nr 156, s. 2.
- Osobiste. Żegluga świąteczna*, KW 1905, nr 158, s. 3, 9;
- Ostatnie telegramy*, KW: dodatek poranny 1905, nr 263, s. 4.
- Ostatnie telegramy. Włocławek*, KW 1905, nr 247, s. 4.
- Ostatnie wiadomości*, KW 1905, nr 246, s. 9.

- Pisarek W., *Analiza zawartości prasy*, Kraków 1983.
- Port i bulwar we Wrocławku*, KW: dodatek poranny 1905, nr 25, s. 2.
- Port wrocławski*, KW 1905, nr 94, s. 2.
- Posiedzenia*, KW 1905, nr 289, s. 4.
- Poszlaki*, EPiW 1905, nr 21, s. 3.
- Poszukiwanie morderców przez ogłoszenia*, EPiW 1905, nr 23, s. 3.
- Poświęcenie pomników*, EPiW 1905, nr 83, s. 2; nr 86, s. 2.
- Pożyczki dla miast*, KW 1905, nr 69, s. 4.
- Pożyczki na prowincję*, KW 1905, nr 103, s. 5.
- [*Prezesa rady opiekuńskiej...*], KW 1905, nr 67, s. 5.
- [*Przełożona prywatnej szkoły...*], KW 1905, nr 283, s. 12.
- Przeniesienie duchowieństwa*, KW 1905, nr 119–120, s. 9.
- Przerwa w pracy*, EPiW 1905, nr 36, s. 3.
- [*Reklama*], KW 1905, nr 4, s. 13; nr 39, s. 11; nr 43–46, s. 16; nr 84, s. 11; nr 89, s. 13; nr 92, s. 19; nr 96, s. 12.
- [*Reklama*], KW 1905, nr 59, s. 11; KW: dodatek poranny 1905, nr 73, s. 6; nr 87, s. 6; nr 91, s. 6; nr 101, s. 6.
- Rozporządzenia i zawiadomienia*, KW 1905, nr 38, s. 6; nr 89, s. 5; nr 99, s. 6; nr 108, s. 4, 11; nr 163, s. 4; nr 191, s. 3. [Ogłoszenie]; nr 264, s. 2.
- Rozporządzenia i zawiadomienia. Przewóz wołów*, KW 1905, nr 180, s. 7.
- Rozporządzenia i zawiadomienia. Zmiany w sądownictwie*, KW 1905, nr 327, s. 6; nr 329, s. 5.
- [*Rząd gubernialny warszawski do spraw powinności wojskowej...*], KW 1905, nr 201, s. 6.
- Sadowski H., *Wystawa Marjańska*, KW 1905, nr 180, s. 4–5; nr 188, s. 1–2.
- Samobójstwo w więzieniu*, KW 1905, nr 235, s. 5.
- Strajk kolejowy*, EPiW 1905, nr 86, s. 3; nr 87, s. 2.
- Strajk pocztowo-telegraficzny*, EPiW 1905, nr 96, s. 3.
- Strajk pracownic igły*, EPiW 1905, nr 91, s. 3.
- Strajk szkolny*, KW 1905, nr 43–46, s. 6.
- Szkoła gospodarstwa wiejskiego*, EPiW 1905, nr 6, s. 3.
- Szkoła handlowa*, EPiW 1905, nr 14, s. 3.
- Szkoła w Kruszyńku*, EPiW 1905, nr 14, s. 3.
- Telefony we Wrocławku*, KW 1905, nr 74, s. 4; nr 76, s. 3.
- Telefony*, EPiW 1905, nr 20, s. 3; nr 69, s. 2; nr 70, s. 2.
- Telefony we Wrocławku*, EPiW 1905, nr 49, s. 2;
- Telegramy*, „Dziennik Chicagowski” 1905, nr 32, s. 1.
- TKW, [*13 marca zmarł...*], KW 1905, nr 72, s. 10; nr 73, s. 4.
- Towarzystwo pożyczkowo-oszczędnościowe rzemieślników i drobnych kupców we Wrocławku*, KW 1905, nr 71, s. 10.
- U Techników. Port we Wrocławku*, KW 1905, nr 95, s. 6.

- Uroczystość wioślarska*, EPiW 1905, nr 71, s. 2.
W diecezji kaliskiej, KW 1905, nr 14, s. 11.
[*W dniu 28 lutego...*], KW 1905, nr 64, s. 7.
[*W Włocławku...*], „Dziennik Chicagoski” 1905, nr 53, s. 5.
Walka z cholerą, KW: dodatek poranny 1905, nr 270, s. 3–4.
Warszawa, „Dziennik Chicagoski” 1905, nr 243, s. 8; nr 219, s. 1.
Węgłe kamienne, KW 1905, nr 68, s. 4.
Wiadomości bieżące, KW: dodatek poranny 1905, nr 259, s. 2.
Wiadomości bieżące. Cholera w Królestwie Polskim, KW 1905, nr 269, s. 9.
Wiadomości bieżące. Klasztory, KW: dodatek poranny 1905, nr 163, s. 2.
Wiadomości bieżące. Nie ma cholery, KW 1905: dodatek poranny, nr 245, s. 2.
Wiadomości bieżące. Pamięci biskupów, KW 1905, nr 296, s. 2.
Wiadomości bieżące. Wobec cholery, KW 1905, nr 243, s. 5.
Wieści z ojczyzny. Włocławek, „Dziennik Chicagoski” 1905, nr 1, s. 5.
Włocławiak, Włocławek na początku XX wieku, EPiW 1905, nr 89, s. 2.
Włocławski Komitet Robotniczy Polskiej Partii Socjalistycznej, *Towarzysze!* [Inc.:] Robotnicy całego świata już od lat 15 święcą rocznicę dzień 1 maja [...], Włocławek 1905, s. 2.
Wypadki na kolei, KW: dodatek poranny 1905, nr 228, s. 2.
Wypadki na kolejach, KW: dodatek poranny 1905, nr 130, s. 3.
Z miasta, KW 1905, nr 60, s. 3; nr 62, s. 2.
Z miasta. Cholera w kraju, KW 1905, nr 287, s. 4.
Z miasta. P. Zofia Gerkowa..., KW 1905, nr [298–301], s. 4.
Z miasta. U wioślarzy, KW 1905, nr 198, s. 3.
Z miasta. U wioślarzy, KW 1905, nr 218, s. 2–3.
Z miasta. Wystaw marjańska, KW 1905, nr 133, s. 3; nr 148, s. 8.
Z teatru i muzyki, KW 1905, nr 263, s. 3.
Z T-ow Wioślarskiego, EPiW 1905, nr 69, s. 2; nr 72, s. 3; nr 77, s. 3.
Z T-stwa wioślarskiego, EPiW 1905,
Z T-wa wioślarskiego, EPiW 1905,
Z Włocławka, „Kurier Poranny” 1905, nr 63, s. 2.
Z Włocławka, KW 1905, nr 72, s. 5.
Zabójstwo, „Słowo” 1905, nr 55, s. 3.
Zakup koni, KW 1905, nr 214, s. 5.
Zamknięcie przystani, EPiW 1905, nr 79, s. 3.
Zapowiedź, KW 1905, nr 121–123, s. 9.
Zarząd Żeglugi Maurycego Fajansa, KW 1905, 110, s. 10.
Zarząd Żeglugi Parowej St. Górnickiego, EPiW 1905, nr 26, s. 4; nr 29, s. 4; nr 32, s. 4.
Zbrodnia, EPiW 1905, nr 19, s. 3.
Ze sportu, KW 1905, nr 83, s. 11.

- Ze sportu. Poświęcenie łodzi*, KW 1905, nr 246, s. 3.
Ze sportu. Regaty dzisiejsze, KW 1905, nr 224, s. 8.
Ze sportu. Regaty sierpniowe, KW 1905, nr 223, s. 10; nr 225, s. 8–9.
Ze sportu. Wycieczki klubowe, KW 1905, nr 216, s. 9.
Ze szkół, EPiW 1905, nr 20, s. 3.
Zmiany w duchowieństwie, KW 1905, nr 231, s. 5.
Zmiany w duchowieństwie, KW 1905, nr 52, s. 2.
Zwolnienie, EPiW 1905, nr 61, s. 3.
Źródła do dziejów klasy robotniczej na ziemiach polskich, pod red. S. Kalabińskiego, t. 3, cz. 2, Warszawa 1971.

Opracowania

- Album Wystawy Maryańskiej w Warszawie w roku 1905*, z. 5–6, Warszawa 1905.
Alchimowicz W., *Jak powstała pierwsza gazeta na Kujawach*, [w:] „Kujawianin. Kalendarz braci Piotrowskich”, Włocławek 1928, s. 103–104.
Anculewicz Z., *Kurier Warszawski w latach 1821–1868*, Olsztyn 1997.
Anculewicz Z., *Stosunek władz Królestwa Polskiego do „Kuriera Warszawskiego” w latach 1868–1915*, „Studia Medioznawcze” 2002, nr 2 (7), s. 105–124.
Anculewicz Z., *Świat i ziemie polskie w oczach redaktorów i współpracowników „Kuriera Warszawskiego” w latach 1868–1915*, Warszawa 2002.
Arentowicz Z., *Moje wspomnienia ze strajku szkolnego w roku 1905*, „Życie Włocławka i Okolicy” 1930, nr 2, s. 4.
Danielewicz J., *Ruch robotniczy we Włocławku i regionie do 1918 r.*, [w:] *Z dziejów ruchu robotniczego na Kujawach Wschodnich i Ziemi Dobrzyńskiej*, Bydgoszcz 1982, s. 24–25.
Dąbrowska-Cendrowska O., *Recepcja podręcznika „Analiza zawartości prasy” w kręgach badaczy mediów, czyli zaraźliwa metoda badawcza*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2019, t. 62, nr 2 (238), s. 117–127.
Dziesięciolecie Biblioteki Kolejowej przy Dr. Żel. Warszawsko-Wiedeńskiej z 5 ilustracjami, Warszawa 1908.
Dziki T., *Przemysł włocławski w latach 1870–1918. Gospodarcze i społeczne aspekty industrializacji*, Toruń 2004.
Epitafia i płyty nagrobne Katedry Włocławskiej, Włocławek 2012.
Grabowski Adam, „Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny (encyklopedyczny) na rok 1905”, Warszawa 1905, s. 77.
Gruszczyńska M., Pawlak M., *Strajk szkolny we Włocławku w 1905 r.*, [w:] *Kujawy Wschodnie i Ziemia Dobrzyńska w dobie rewolucji 1905–1907 roku*, pod red. M. Wojciechowskiego, Włocławek 1987, s. 25–44.
Gutry C., *Z historii czasopism płockich*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1970, t. 9, nr 1, s. 121–129.

- Kalabiński S., Tych F., *Czwarte powstanie czy pierwsza rewolucja. Lata 1905–1907 na ziemiach polskich*, Warszawa 1976.
- Karpus Z., *Rewolucja 1905–1907 r. we Włocławku i powiecie*, [w:] *Kujawy Wschodnie i Ziemia Dobrzyńska w dobie rewolucji 1905–1907 roku*, pod red. M. Wojciechowskiego, Włocławek 1987, s. 7–23.
- Kieloch T., *Udział Włocławka w walkach o niepodległość w latach 1794–1918*, [w:] *Włocławek. Dzieje miasta, t. 1. Od początków do 1918 roku*, pod red. J. Staszewskiego, Włocławek 1999, s. 624–688.
- Klęk M., Planeta P., *Kwestia polska na łamach „New York Times” w latach 1863–1921*, „Naukowy Przegląd Dziennikarski” 2021, nr 4 (40), s. 22–81.
- Kolejka Brześć – Włocławek*, „Hasło” 1908, nr 117, s. 3.
- Kowalczyk R., *Metodologiczne podstawy badania zawartości prasy lokalnej*, „Przegląd Politologiczny” 2012, nr 1, s. 161–180.
- Kucharska M., *Grabowski Adam*, [w:] *PSB*, t. 8, Warszawa 1959–1960, s. 481.
- Kurier Warszawski. Książka jubileuszowa ozdobiona 247 ilustracjami 1821–1896*, Warszawa 1896.
- Lisowska-Magdziarz M., Pletna P., *Analiza zawartości oraz inne techniki badania treści medialnych na łamach „Zeszytów Prasoznawczych”*, [w:] *Zeszyty Prasoznawcze. Analiza zawartości (1957–2012)*, pod red. M. Kawki, R. Filasa i P. Planety, Kraków 2016, s. 161–189.
- Morawska U.M., *Drukarnstwo plockie do roku 1918*, Płock 1984.
- Nakłady prasy w Warszawie w latach 1905–1906*, oprac. J. Myśliwski, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1981, t. 20, s. 119–124.
- Narastanie rewolucji w Królestwie Polskim 1900–1914*, oprac. H. Rappaport, Warszawa 1960.
- Nir R., *Szkice z dziejów Polonii*, Orchard Lake 1990.
- Notkowski A., *Z dziejów prasy polskiej na Kujawach wschodnich do 1918 r.*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1971, t. 10, nr 3, s. 303–332.
- Pisarek W., *Analiza zawartości prasy*, Kraków 1983.
- Pisma i gazety, godne czytania i poparcie, na które prenumeratę nadsyłać można do Księgarni Powszechnej w Włocławku*, „Kalendarz Powszechny Ilustrowany na rok 1912”, Włocławek [1911], s. 31.
- Rojewski T., *Ilustrowane Echa Włocławskie 1881–1918*, Włocławek 2018.
- S. Orgelbranda Encyklopedia powszechna z ilustracjami i mapami*, t. 15, Warszawa 1903.
- Sandecki M., *Włocławek nad Wisłą. Żegluga od czasów najdawniejszych do końca epoki parowców*, Włocławek 2015.
- Stankiewicz W., *Chłopi polscy w walce z wyzyskiem obszarniczym i uciskiem carskim*, [w:] *Rok 1905 na ziemiach polskich*, Warszawa 1955, s. 152.
- Szymański J., *Parafia w Meriden i jej duszpasterze na łamach „Dziennika Chicagoskiego” w latach 1893–1920*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2020, nr 114, s. 388–390.

- Tetelowska I., *Zasady kategoryzacji zawartości dzienników*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1965, nr 3, s. 34.
- Tobera M., „*Wesołe gazetki*”. *Prasa satyryczno-humorystyczna w Królestwie Polskim w latach 1905–1914*, Warszawa – Łódź 1988.
- Tobera M., *Cenzura prasy w Cesarstwie Rosyjskim na przełomie XIX i XX w.*, [w:] *Piśmiennictwo – systemy kontroli – obiegi alternatywne*, pod red. J. Kosteckiego i A. Brodzkiej, Warszawa 1992, s. 175–223.
- Tucholski Z., *Opis kolei podjazdowych w guberni warszawskiej z 1911 r. Nieznany dokument w zasobie Archiwum Państwowego w Warszawie*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2022, nr 4, s. 149–157.
- Wasilewski K., *Pamięć o powstaniu styczniowym na łamach prasy polonijnej w USA na przełomie XIX i XX w.*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2022, t. 25, s. 9–10.
- Więcek M., *Zanim powstała centrala. Początki telefonii w Krakowie w świetle materiałów prasowych*, „Maszyny Elektryczne – Zeszyty Problemowe” 2018, nr 4 (120), s. 209–216.
- Wilczek-Karczewska M., *Rozwój kolei żelaznych na ziemiach polskich w ujęciu historyczno-prawnym*, „Kwartalnik Antymonopolowy i Regulacyjny” 2015, nr 1 (4), s. 102–105.
- Winiarski A., *Wrocławskie Towarzystwo Wioślarskie 1886–2018*, Wrocław 2019.
- Wrocławski Komitet Robotniczy Polskiej Partii Socjalistycznej, *Towarzysze! [Inc.:] Robotnicy całego świata już od lat 15 święcą rocznicie dzień 1 maja [...]*, Wrocław 1905, s. 2.
- Wolny-Zmorzyński K., Kaliszewski A., Furman W., *Gatunki dziennikarskie. Teoria, praktyka, język*, Warszawa 2009.
- Wolny-Zmorzyński K. i in., *Prasowe gatunki dziennikarskie*, Warszawa 2014.
- Wróblewski W., *Podłoże społeczno-ekonomiczne strajków 1905 roku we Wrocławku*, „Debiuty Naukowe WSHE – HISTORIA” 1999, t. 2, s. 97–117.
- Załęski W., *Z statystyki porównawczej Królestwa Polskiego. Ludność i rolnictwo*, Warszawa 1908.
- Załuski B., *Wspomnienia i refleksje na tle przebiegu walki o szkołę polską (1905–1930)*, Warszawa 1932.
- Zasada Z.J., Nowacki Leon Czesław, [w:] *Wrocławski słownik biograficzny*, t. 3, pod red. S. Kunikowskiego, Wrocław 2005, s. 118–119.
- Ziółkowski B., *Wrocław. Kalendarium miasta*, Wrocław 2003.

